

ניצה דורי

הרזים והסודות המסתתרים מאחורי שפת תינוקות תמימה

על ספרן של עדית שר ומאיה פרוכטמן, חידושים ומלמולים: המילון של שפת התינוקות

ושל משוררים ומבוגרים הדוברים בשפת תינוקות

הוצאת אופוניטיה, באר שבע 2023, 481 עמודים

האם אתם מרגישים מטופשים כשאתם מצייצים בקולות משונים מול פרצופו המשתומם של התינוק הקטנטן שלכם? אפשר בהחלט להבין את התחושה הזאת, אבל הרבה יותר חשוב שתיתנו לאינסטינקטים שלכם להוביל אתכם: כשאתם משמיעים הברות מגוחכות בשפת התינוקות – אה-גי-גי-צוויץ-מיש וכו' – אתם נותנים לילדים שלכם בדיוק מה שהם צריכים כדי להתחיל לפתח כישורי דיבור. זו הדרך שבה הם לומדים לתקשר, ולילדים קטנים יש כישרון מדהים וחולף: היכולת לשלוט בשפה במהירות. ספרן של עדית שר ומאיה פרוכטמן, **חידושים ומלמולים - המילון של שפת התינוקות ושל משוררים ומבוגרים הדוברים בשפת תינוקות** הוא בעצם מילון עב כרס אך מושך הן במראהו והן בדוגמות הרבות של מלמולים המציג בפנינו יריעה נרחבת של שפת תינוקות ושפת מבוגרים העושים שימוש בשפת תינוקות בדיבור או בכתבה. **פרופ' מאיה פרוכטמן**, היא בלשנית ומילונאית ישראלית, חוקרת השפה העברית, פרופסור חבר (בגמלאות) במחלקה ללשון עברית וללשונות שמיות באוניברסיטת בר-אילן. תחומי העניין שלה כוללים תחביר וסגנון עברי, מודרני ומקראי, דקדוק ושירה עבריים של ימי הביניים ומילונאות עברית. **ד"ר עדית שר** היא חוקרת, מרצה בכירה וראש ההתמחות בלשון לשעבר במכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי בבאר שבע. מחקרה המעמיקים עניינם לשון וסגנון – בפרט של ספרות הילדים וזיקתה ללשון הילדים. נוסף על פרסומיה המדעיים בכתבי-עת, ראה אור ספרה האקדמי: 'חידושי מילים וצירופים בפי ילדים ומשוררים'; ובשיתוף עם מאיה פרוכטמן וציפי שחורי-רובין יצא לאור גם 'הניבון הישראלי המקיף לביטויים עממיים'.

שפת התינוקות הייתה מאז ומתמיד מקור לסקרנות של אימהות, סבתות, משוררים, מבוגרים וחוקרי שפה, וכן להתלהבות ולפליאה מהיכולת של הפעוטות ליצור מילים ושפה משלהם ומהיכולת שלהם לעבור מ"קשקוש" אקראי למילים ולמשפטים שלמים בתוך שנים ספורות, שליטה שנרכשת מהר יותר מכל כישור מורכב אחר במשך החיים. רק בשנים האחרונות הצליחו חוקרים בתחום מדעי המוח להתחיל להבין מה מתרחש במוחם של תינוקות במשך תהליך הלמידה הזה שהופך אותם מילודים מגררים לצעירים שמעניין לשוחח אתם.

בפתח הספר, לאחר הצגת ייחודו ומבנהו, באים פרקי תאוריה שעניינם נושאים הקשורים באוצר המילים של הפעוטות ובתופעות לשון הקשורות בתהליך רכישת השפה בשלב זה. כל תופעה זוכה להסבר

מחקרי מקיף ויסודי מבוסס מקורות ביבליוגרפיים עדכניים בתחום חקר השפה של חוקרים ידועי שם בארץ ובעולם. למשל השלב החד-מילי: התקופה ממועד הלידה של התינוק ועד להופעת המילים המובנות הראשונות. בתקופה זאת מתבססים דפוסי התקשורת של התינוק על דמויות משמעותיות בסביבתו הקרובה, ועל מהותה של הפונולוגיה החופנת בחובה תופעות של חריזה, השמטה (כמו למשל המלה "בֹּק טוֹף" = בוקר טוב), המרה (כמו למשל המלה "נִינוֹק" = תינוק), וכן הידמות, חזרה, שיכול אותיות ('מיץ טָפֶל' = מיץ פטל) ואונומטופיאה – קולות המייצגים מילים (כמו למשל האוּ האוּ לכינוי פֶּלֶב, קוֹלוּ וכו') החותמת את חלקו הראשון של הספר.

החלק הבא הוא מילון הערוך בשבעה מיונים: הראשון – מיון אוצר המלמולים והחידושים (כ-1000 ערכים) מפי הפעוטות, הסופרים-המשוררים והמבוגרים הדוברים בשפת תינוקות; הוא ערוך בסדר אל"ף-בי"ת על פי המילה התקנית. במיון זה שני סוגי ערכים: האחד 'ערך מלא' והשני – 'ערך מצומצם' הסדור על פי החידוש, ובו הפניה אל הערך המלא של המילה התקנית.

להלן דוגמה לסוג הראשון:

מִים

תינוקות: מ, מִי, מִמָּה

גיל הילד היוצר: 1; 1, 6; 1, 3; 1

מקור: אוסף המחברות, 1984, 2009

דרך התצורה: השמטת עיצורים [ב]:

שדה סמנטי: אוכל ושתייה [א]

תיעוד במילונים: אבן-שושן; כנעני; אריאל; ספיר; מילון ההווה – הצורה

התקנית מִים; אין תיעוד לחידוש.

ראו ערך: נוזל

(עמ' 202)

והינה דוגמה לסוג השני:

מִי [תינוקות] ראו ערכים מִים וגם נוֹזֵל (שם)

המיונים הבאים מלמדים כל אחד על סוג מידע המצוי, אומנם, גם במיון הראשון, אך באלה הוא מרוכז ומובלט לנוחיות המעיין.

המיון השני מרכז את המלמולים-החידושים על פי קבוצות היוצרים, והוא ערוך בסדר אל"ף-בי"ת על פי החידוש, למשל אֶלִים – נֶעֱלִים מפי פעוטות; ט-טוֹר, טר-טוֹר – טְרָקטוֹר מפי סופרים; נִינוֹק – תִּינוֹק, תִּינוֹקָת

מפי מבוגרים. מיון זה מאפשר בחינה של תוכן מבעי הפעוטות בשלב החד-מילי, כמו גם מבעי הסופרים והמשוררים והמבוגרים המדברים בשפת תינוקות.

המיון השלישי: קולות המשמשים בשתי שפות תינוקות: עברית ואנגלית, מציג את הד קולם של הדילשוניים (מעניינים במיוחד הצלילים הדומים בשפות השונות לאותן מלים), למשל נָנָה – nana – אותה הגייה אך המשמעות שונה: בננה בעברית, סבתא באנגלית.

המיון הרביעי עניינו דרכי התצורה של החידושים. כל חידוש משובץ על פי דרך תצורתו באחד מתשעה שערים. כל שער מציג תופעה בלשון באחד מן התחומים הבאים: פונטיקה (קולות הדיבור), מורפולוגיה (תורת הצורות) וסמנטיקה (תורת המשמעות). למשל בשער א – קולות שהם מילים – מילים שהן קולות – אונומטופיאה מוצאים קָה קָה לכינוי צֶפְפֶּדֶץ וגם לקוֹלָה מפי פעוטות; מפי סופרים ומשוררים וכן מפי מבוגרים מוצאים קָנָה קָנָה לציון אותה משמעות. דוגמה נוספת: שער ג – חילוף עיצורים או חילוף תנועות מוצאים בֹבֶע לִפֹּבֶע מפי פעוטות; סָן לֶשֶׁן מפי סופרים; צָצִי לִמוֹצֶץ מפי מבוגרים.

המיון החמישי עניינו הקשר בין חידושי הפעוטות לבין גילם, ועל כן מוצאים בו את חידושיהם בלבד. אלה מסודרים על פי גיל ההפקה ובסדר אל"ף-בי"ת. במיון זה צוינו גם דרכי התצורה כדי להבליט את הקשר בין החידוש לבין דרך תצורתו, המעיד על הידע בלשון שהפעוט רכש. למשל בגיל 4; 1 פָּגוּ וגם פָּדוּ לכינוי פָּדוּר [השמטת עיצורים וגם חילוף של עיצורים או תנועות]; קָה לכינוי שְׁמִיכָה [השמטת עיצורים]; סָס לכינוי סָפָר [השמטת עיצורים וגם חילוף עיצורים או חילוף תנועות] ועוד.

המיון השישי מציג את המילה התקנית בעברית שיש לה יותר מחידוש אחד; מיון זה מבליט את החידושים, טיבם וכמותם שיצרו הפעוטות, הסופרים והמשוררים. למשל למילה התקנית אָדָם הפעוטות יצרו אד [1; 6], דָם [1; 9] – שתי הצורות בהשמטת העיצורים; לְהִמָּה, קוֹל הַיּוֹנִים יצר המשורר קיפניס גָרו-גָרוּ, תוֹרו-תוֹרו-תוֹרו-תוֹר שתי צורות אונומטופאיות; לִמוֹצֶץ יצרו המבוגרים מוֹצִי, צָצִי, צָצִי בָּצִי בהשמטת עיצורים, חילוף עיצורים וגם סיומות לחיבה.

המיון השביעי עניינו שדות סמנטיים ובו י"ט קבוצות, כל קבוצה חובקת אוצר מילים בנושא תוכן אחר. בכל שדה, על פי קבוצת היוצרים, מופיעה רשימה של המילים התקניות בסדר אל"ף-בי"ת, למשל בשדה האוכל והשתייה נמצאו מפי הפעוטות חידושים למילים תקניות אלה: אָבּוֹקָדוּ, אָפֶרֶסֶק, בָּנָנָה, חָלָב ועוד; מפי הסופרים והמשוררים, באותו שדה, נמצאו חידושים למילים תקניות אלה: אוֹכֵל, גְּלִידָה, סֶפְרָה קוֹל בְּלִיעָה ועוד; מפי המבוגרים – אוֹכֵל, טָעִים, שְׁתָּה ועוד.

בכל המיונים (מן השני עד השביעי) קיימת הפניה אל המיון הראשון שבו מופיעים כל הערכים על שני הסוגים.

רשימת מקורות ענפה מספרות הילדים ומשדה המחקר בעברית ובאנגלית חותמת את הספר המילון.

החוקרות מבססות את עבודתן המקיפה על תאוריות, מחקרים ומקורות ידע שונים ומגוונים בתחום השפה, ומציגות אוסף של עבודת שטח בקרב תינוקות בני עשרה חודשים עד שנתיים. לעניין המשוררים המשתמשים בשפת תינוקות הספר הוא חגיגה של נוסטלגיה וחיוך לכל אוהבי יהודה אטלס, נתן אלתרמן,

דתיה בן־דור, פניה ברגשטין, לאה גולדברג, ע. הלל, נורית זרחי, מרים ילן־שטקליס, שלומית כהן־אסיף, אורה מורג, לאה נאור, לוי קיפניס, מאיר שלו, אברהם שלונסקי, חיה שנהב, מיריק שניר ועוד ועוד. נעשתה כאן עבודה מונומנטלית חשובה לכל חוקרי שפה בכלל, ושפת התינוקות בפרט, של שתי חוקרות פעילות ונמרצות שפעלו ללא לאות להביא לפתחנו מוצר יפהפה מוגמר ומרתק. תענוג להחזיקו ביד ולעיין בו.

חשוב לציין שהשליטה בשפה, החשובה ביותר מבין כל הכישורים החברתיים, מושגת בעקבות אין־ספור שעות של האזנה להורים מדברים בשפה ה"תינוקית". היכולת של תינוק ללמוד לדבר תלויה לא רק ביכולת להאזין למבוגרים, אלא גם באופן שבו המבוגרים מדברים אליו. חוקרים שהאזינו לאנשים שמדברים אל תינוקות גילו דבר אחד פשוט: המבוגרים מדברים אל תינוקות באופן שונה מן האופן שבו הם מדברים אל מבוגרים.

ספרן של פרוכטמן ושר נותן לגיטימציה לדבר בשפה זו הן במנעד שלה הן בתצורתה לתינוקות. מעבר לכך הוא נותן לסופרים ולמשוררים לגיטימציה לשלב ביצירותיהם משפת התינוקות. זאת ועוד, ילדים רבים המגיעים לטיפול אצל קלינאי תקשורת מציגים קשיים הן בתחום הפונולוגיה הן בתחומי השפה הלקסיקליים והדקדוקיים. החיבור הנוכחי יכול לסייע לקבוע האם היכולות הפונולוגיות של הפעוט תואמות לרמת הפקת השפה שלו או שקיים איחור בתחום זה, וכתוצאה מכך לתכנן את הטיפול בהתאם. אך המסר העיקרי העולה מספרן של פרוכטמן ושר הוא שההורים צריכים לדעת שחשוב לדבר לתינוקות. התינוקות מקשיבים. מה שחשוב הוא שהם שומעים את קולות המבוגרים. התוכן חשוב פחות. אפשר לספר לתינוקות על הפעולות הפשוטות והיומיומיות, כמו 'אני מחליף או מחליפה לך חיתול עכשיו'. אבל, כשזה נעשה בשפה תינוקית, התינוק יגיב, וזה יעזור לו או לה להתחיל לפתח כישורי שפה.

הספר נועד לקהל מגוון: לחוקרים בתחומי הגיל הרך, לסגלי המוסדות להשכלה גבוהה ולסטודנטים המתעניינים בהתפתחות הילד, לסופרים מחדשי מילים, לבני משפחה הרוצים לבדוק את מלמוליו של הפעוט שבבית ולהבין את אפשרויות התקשורת עמו ולכל מי שאוהב מילונים לצרכים מיוחדים.